

CHO'LPON SHE'RIYATINING MAVZU DOIRASI HAMDA DRAMATURGIYASI

O'zbekiston Respublikasi

Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi kursanti

Ismoilov Kamronbek Dilshodbek o'g'li

Annotatsiya: Cho'lpon taxallusi bilan mashhur adibimiz Abdulhamid Sulaymon o'g'li Yunusov o'zbek adabiyotining rivojiga bexisob hizmat ko'rsatganligi hech birimizga sir emas. Ushbu maqolada Cho'lpon she'riyatining mavzu doirasi hamda dramaturgiyasi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek shoiri, shoir, yozuvchi, dramaturg, she'riy va nasriy asarlar, [tarjimon](#), tanqidchi, xalqning shoiri, millatchi, vatanparast, hudbin ziyolilar, ijodkor, xalqparvar va vatanparvar yozuvchi.

Key words: Uzbek poet, poet, writer, dramatist, poetic and prose works, translator, critic, poet of the people, nationalist, patriot, pessimistic intellectuals, creator, patriot and patriotic writer.

Ключевые слова: узбекский поэт, поэт, писатель, драматург, поэтические и прозаические произведения, переводчик, критик, народный поэт, националист, патриот, интеллигент-пессимист, творец, патриот и писатель-патриот.

Kitobsevarlar orasida shoir, yozuvchi, dramaturg, [tarjimon](#), tanqidchi va jamoat arbobi Cho'lponning asarlari kirib bormagan qalb uyi qolmagan desak mubolag'a bo'lmaydi. Cho'lpon iqtidori noyob, iste'dodi o'tkir, ilhomi xayol singari edi. Biroq u o'z ijodiy imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqara olmagan. Shoir ko'zi ko'rgan, ko'ngli tuygan, iqtidori pishitgan durdona asarlarini qog'ozga ko'chirishga ulgurmay, armon bilan dunyodan o'tgan. Cho'lpon shaxsga sig'inish

hukmronlik qilgan qaltis davrda, ayni kuchga to'lgan va ijodiy kamolotga yetgan chog'i qirq yoshida «xalq dushmani» sifatida qamoqqa olingan va 1938-yili qatl etilgan.

1956-yilda Cho'lpon nomi oqlandi. Biroq bu holat uni ijodkor sifatida o'qish-o'rganish imkonini bermadi. Faqat istiqlolga erishilganidan so'nggina uning ijodi o'zining asl bahosini oldi, qadrini topdi. Natijada, Cho'lponning «Yana oldim sozimni» (she'rlar), «Kecha va kunduz» (roman), «Yorqinoy» (pyesa) kabi bir qancha ajoyib asarlari qayta nashr etildi. Cho'lponning hayoti va ijodi haqida Ozod Sharafiddinov, Nairn Karimov, D. Quronov, Z. Eshonova, N. Yo'ldoshev kabi olimlarning bir qancha tadqiqotlari yaratildi.

Avvaloshuni qayd etish lozimki, Cho'lpon ijodi 20-yillardayoq ko'pchilikning diqqatini o'ziga jalb etgan. Cho'lpon she'riyatiga birinchi bo'lib o'z davrining taniqli munaqqidi Vadud Mahmud yuqori baho bergan. U shoirning «Buloqlar» to'plami haqidagi taqrizida: «Bu kun o'zbek adabiyotiga yana yangi bir to'n kiygizildi, Cho'lponning «Buloqlar» otliq yangi bir she'rlar to'plami bosilib chiqdi. Cho'lpon o'zbekning yangi shoiridir. Shuning uchun o'zbek elining bu kungi ruhi, holi, sevgisi «Buloqlar»da qaynaydir. O'zbek tili, o'zbek ohangi «Buloqlar»da sayraydir. O'zbekning ruhi to'lqunlari bunda ko'piradir, ko'klar tomon uchadir, ko'tariladir» («Turkiston» gazetasi, 1924-yil, 10-dekabr), — deb yozgan edi. Umuman olganda, 20-30-yillarda Cho'lpon ijodi haqida ko'plab maqola va taqrizlar yozilgan. Olim Sharofiddinovning «O'zbek shoiri Cho'lpon», Oybekning «Cho'lpon shoirni qanday tekshirish kerak», Usmonxonning «Munaqqidning «munaqqidi» kabi maqolalari shu davrning mahsulidir. Biroq bu davrda yozilgan maqolalarning aksariyatida shoir ijodi ko'proq qora bo'yoqlarda yoritilgan. Masalan, «O'zbek shoiri (Cho'lpon) nomli maqolada «Cho'lpon yo'qsul xalqning shoiri emas. U millatchi, vatanparast, badbin ziyolilarning shoiridir...», — deb yozilgan.

XX asrning 20-30-yillarida Cho'lpon ijodi, asosan, qoralangan bo'lsa, so'nggi davrlarda, xususan, XX asrning 90-yillaridan boshlab shoir asarlarining g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini tadqiq etishda xolislik tamoyillariga tayanildi. Shunga ko'ra, Cho'lpon ijodiga haqli ravishda yuqori baho berilgan. Chunonchi, Ozod Sharafiddinov, Baxtiyor Nazarov, Nairn Karimov, Erik Karimov, Sherali Turdiyev kabi munaqqidlarning turli maqola va risolalarida Cho'lponning she'riy va nasriy asarlari hozirgi kun talablari darajasida tahlil qilgan. Cho'lponning ulug' va noyob ijodkor, xalqparvar va vatanparvar yozuvchi ekanligi ko'plab dalillar asosida ko'rsatib berilgan.

Ozod Sharafiddinov o'zining «Cho'lponni anglash» risolasida shoir ijodini sinchkovlik bilan teran tahlil qilib, haqli ravishda quyidagi xulosaga kelgan: «Cho'lponni anglash - so'z san'atining botiniy qonuniyatlarini teran anglash, ularning shoir ijodida qanday zohir topishini anglashdir. Cho'lponni anglash — uning buyuk umumbashariy g'oyalari, uning yuksak insoniy tuyg'ularini yurakka singdirib olishdir. Cho'lponni anglash - Vatanni, ko'hna Turkistonimizni Cho'lpon ko'zi bilan ko'rib, Cho'lpon yuragi bilan seva bilmoqdir. Bir so'z bilan aytganda, Cho'lpon har bir adabiyot muxlisining yurak mulkiga aylanishi shart. Buning uchun esa Cho'lpon merosini yangi tafakkur asosida bag'rikenglik bilan tadqiq etmoq lozim»[1]

Cho'lponning adabiy-ijodiy faoliyati 1913-yilda boshlangan, uning dastlabki she'r, hikoya, ocherk va maqolalari «Sadoyi Farg'ona», «Sadoyi Turkiston», «Turkiston viloyatining gazetasi», «Oyina», «Sho'ro» kabi gazeta va jurnallarda chop etilgan. Cho'lpon 1917-yillardayoq ma'rifatparvar va demokratik kayfiyatdagi yosh ijodkor sifatida tanila boshlagan. Uning «Qurboni jaholat», «Doktor Muhammadiyor» singari dastlabki asarlarida qoloqlik va jaholatga qarshi ma'rifatparvarlik va adolatparvarlik g'oyalari targ'ib qilingan.

Cho'lpon endigina yigirma yoshga qadam qo'yganda Oktabr to'ntarishi sodir

bo'ldi. Shoir shundan so'ng «Qizil bayroq», «Turkiston», «Buxoro axboroti» kabi gazetalari tahririyatlarida mehnat qildi. Cho'lpon ongida, dunyoyoqarashida o'sish-o'zgarishlar yuz berdi. Bu evrilishlar shoir ijodida ham o'z ifodasini topa bordi. Shoirning «Uyg'onish», «Buloqlar» (1924), «Tong sirlari» (1926), «Soz» (1935) to'plamlari o'zaro taqqoslansa, Cho'lpon she'riyatidagi g'oyaviy-badiiy fazilatlar, shuningdek, ijodiy kamolot yo'lidagi izlanishlar, turfalik va ziddiyat ochiq ko'rinadi.

Cho'lpon - tonma'nodagi milliy shoir. U yurt hayotidagi yutuqlar, ibratli yumushlardan qanchalik quvonsa, erksizlik va tutqunlikdan, tengsizlik va adolatsizlikdan shunchalik iztirob chekadi. Shoir she'rlarida dard va alarning ufurib turishi ham, avvalo, millat, Vatanga muhabbat tuyg'ulari bilan izohlanadi. Shoir Vatan istiqbolini ko'zlab dard chekadi, qiynaladi va o'zining ana shu yurak tug'yonlarini rang-barang shakllarda ifodalaydi. Zamonda kechayotgan o'zgarishlarga Cho'lponning munosabati uning she'rlari aniq ko'rsatiladi. Masalan, «Amalimning o'limi» she'rida: «Olislarda yig'lagan bu jonlar kimlar? Qullar o'lkasining insonlarimi?» — deb qayg'ursa, «Men va boshqalar» asarida faryod chekadi:

Erk ertaklarini eshitgan boshqa, Qullik qo 'shig 'ini tinglagan menman.

Erkin boshqalardir, qamalgan menman, Hayvon qatorida sanalgan menman.

«Yong'in» she'rida esa shoir yurt mustamlakachilar oyog'i ostida toptalayotgani, xalq bosqinchilar tomonidan tahqirlanayotganiga dil-dildan achinib, nola qiladi:

Shunday katta bir o 'lkada yonmagan, Yiqilmagan, talanmagan uy yo 'qmi?
Bir ko 'z yo 'qmi qonli yoshi tommagan, Butun ko 'ngil umidsizmi, siniqmi?

Shunisi muhimki, shoir yurtdagi erksizlik, vayronalik va xarobotni tasvirlash bilan kifoyalaniq qolmaydi. U shu holatdan qutulish yo'llarini ham ko'rsatib beradi. Erksizlik va jaholatdan qutulishning Cho'lpon tanlagan yo'li qat'iy va kurashchanlik ruhi bilan sug'orilgan. Chunonchi, «Buzilgan o'lkaga» she'rida o'z

yurtga sig'indilik, mustamlaka azobidan ezilgan, vayron bo'lgan o'lkamizga qarata xitob qilib, xalqni ogohlantiradi, hushyorlikka chaqiradi:

Ey, tog 'lari ko 'klarga salom bergan zo 'r o 'lka! Nega sening boshing uzra quyuk bulut ko'lanka?.. Ey, har turli qulliklarni sig'dirmagan hur o 'lka, Nega sening bo 'g'zing bo 'g'ib turar ko 'lanka?!..

Cho'lpon she'r davomida bu poetik fikrni kengaytira va chuqurlashtira boradi. Shu tariqa o'lkamiz xalqlarini uyg'onishga, erku huquqini qo'ldan bermaslikka da'vat etadi. Haqsizlikka qarshi erk va ozodlik uchun kurash g'oyalarini asarning leytmotivi darajasiga ko'taradi:

Sening erkli tuprog 'ingda hech haqqi yo 'q xo 'jalar
Egasini bir qul kabi qizg 'anmasdan yanchalar.

Nega sening qalin tovshing: «Ket!» — demaydi ularga? Nega sening erkli ko 'ngling erk bermaydi qo'llarga?

Cho'lponning «Ko'ngil», «Erk istagi», «Qo'zg'olon», «Qilich va qon» kabi she'rlari ham ana shu qora ko'lanka — mustamlakachilikka qarshi isyon tarzida bitilgan. «Ko'ngil» she'rida shoir millatga murojaat etib, bo'ysunmaslikka chaqiradi:

Tiriksan, o'lmagansan,
Sen-da odam, sen-da insonsan,
Kishan kiyma, bo 'yin egma,
Ki sen ham hur tug 'ilg 'onsan.

Cho'lpon she'riyatida zulm va istibdodga barham berish maqsadida dushmanga qarshi qurol bilan bo'lsa-da, ko'tarilish g'oyasi ilgari surilgan. Bu holat «Bas endi» she'rida «Qo'limda so'nggi tosh qoldi yovimga otmoq istayman» tarzida ochiq ifodalanadi:

Yetar, has, chekdan oshgandir
Bu qarg 'ish, bu haqoratlar!

To'liqdir, balki toshgandir
Tubanlik ham safolotlar!..
Qo'limda so'nggi tosh qoldi,
Yovimga otmoq istarman!
Ko'zimda so'nggi yosh qoldi,
Amalga yetmak istarman!..

Cho'lponning «Bahorni sog'indim», «Kuz guli», «Vahm», Tabiatga», «Kuzaklar», «Yorug' yulduzcha», «Po'rtana» she'rlarida ham zulm istibdodga, mustamlakachilikka qarshi erkinlik istagi, nola va fig'on aks-sado beradi. Shoirning «Xalq» she'rida esa ozodlik va erk mavzusi yanada lioshqacha bir yo'sinda, g'oyat aniq va tiniq bo'yoqlarda aks ettirilgan.

Cho'lponning «Bahorda», «Binafsha», «Boychechak», «Eslash», «Bahorni sog'indim», «Bahor keldi», «Yana ko'klam», «Go'zal» kabi she'rlarida ham tabiat tasviri millat, uning dard-riaklari bilan uzviy birlikda yorqin va jozibali qilib ifodalangan.

Cho'lpon she'riyatining asosiy mavzusi — Vatan, bosh qahraropni esa — millati, xalqi. Uning har qanday she'ri qarida millat va yurt erki, taraqqiyoti g'oyasi yotadi. Cho'lpon o'z she'rlarida zamonaviy, xalqchil g'oyalarni olg'a surar ekan, tom ma'nodagi rostgo'y shoir sifatida doimo haq so'zni o'ylaydi, haqiqatni yozadi. Cho'lpon nafaqat ijod, hatto inson erki toptalgan va rost gap qatag'on qilingan mash'um 30-yillarda ham haqiqatni ochiq-oydin aytishdan tap tortmagan. Shoir millatga qarata: «Kishan kiyma, bo'yin egma, ki sen ham hur tug'ilg'onsan», — deganida yangi sho'rocha mustamlakachilikni nazarda tutgan edi. U doimo ko'rgan, o'ylaganini qo'rqmay tilga ola olgan. Jumladan, kolxoz vositasida butun Sho'roning tanazzulga mahkumligini ochib beradi:

Kolxoz, uning fikricha, Gullaydigan bir narsa Faqat Sho'ro bir ozroq Kenglik bilan qarasa. Ki ya'ni: Oliq-soliqning, Kommunist-firqalikning ipini tortib tursa...

Ko'rinadiki, Cho'lpon she'riyatining mavzu doirasi juda keng u," Shoir o'z asarlarida yangi davr muammolari, Vatan, inson qadr-qimmati, xalq qudrati, erk, ma'naviyat ilm-ma'rifat taraqqiyoti kabi zamonaviy masalalarni aks ettirgan. Shu bois shoir ijodida zamonaviy ruh bo'rtib turadi.

Aytish kerakki, o'sha davrda yashab ijod etgan boshqa shoirlar bisotida bo'lgani kabi, Cho'lpon ijodida ham zamonasozlik va murosasozlik ruhida yozilgan «qizil» she'rlar uchraydi. «Ozod turk bayrami», «10-yil», «Qizil bayroq», «O'n yil Leninsiz», «Diyorim», «Soz» kabi she'rlar shu jumladan bo'lib, ularda inqilob va yangi hayot mavzusi bir tomonlama tasvirlanadi, madh etiladi. Mash'um shaxsga sig'inish davrida, mamlakatimizda jabr-zulm, adolatsizlik va qama-qamalar avjga chiqayotgan bir paytda (1935-yilda) e'lon qilingan «Soz» she'rini olaylik. Unda zamonasozlik, murosasozlik ochiq ko'rinadi. Biroq bu ham Cho'lponona ustalik bilan amalga oshirilganki, hatto mana shunday she'rlar-da adabiyotimizdan o'zining munosib o'rnini topa oladi:

Bir necha yil qantargach,
Yana oldim sozimni.
Endi aytib yig 'lamas,
Ko 'ngildagi rozimni.

Ko 'ngildagi kudurat Ko'tarildi, nihoyat Endi, ilhom manbai —Qaynab yotgan
shu hayot.

Umuman olganda, Cho'lpon she'riyati mazmunan boy va shaklan go'zal. Cho'lpon she'riyatining asosiy xususiyatini erksevarlik, millatparvarlik, haqqoniylik va xalqchilik, g'oyaviy aniqlik va badiiy go'zallik singari fazilatlar tashkil etadi. Shoir asarning shakl va mazmunga dorr barcha unsurlarini qunt bilan ishlab, ularga jilo va sayqal beradi. Bunda shoir til imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanadi. Ana shuning uchun ham Cho'lpon she'rlari tilining aniq-ravonligi, obrazli va jozibadorligi bilan maftun etadi. Shoir nazmining tili obrazli va shirali bo'lish bilan birga, g'oyat sodda, ixcham va torn ma'noda xalqchildir. Ana shuni

nazarda tutib, adabiyotshunos Olim Sharofiddinov 20-yillardayoq: «Cho'lponning tili sodda, har turli fikrlarni ifoda qilishga yararli va nuqsonsizdir. Bu kungi o'zbek adabiy tili, shubhasiz, Cho'lpon tilidir», — deb yozgan edi. Oybek esa: «Bu kungi yosh nasl Cho'lponning sodda tilini, totli uslubini, texnikasini ko'p sevadi. Undan ko'p go'zalliklar oladi», — tarzida hassos shoir tiliga yuksak baho bergandi. Cho'lpon o'z she'rlarida xalq tili boyliklaridan foydalanar ekan, so'z va iboralarni tejab-tergab, o'z o'rnida ustalik bilan ishlatadi. Shu orqali xalq hikmatlariday sado beruvchi mazmun, jarangdor va suluv baytlar, quyma misralar yaratadi. ushbu fikrni quyidagi misralar tasdiqlaydi:

Muhabbat osmonida go'zal Cho 'Ipon edim, do'stlar,
Quyoshning nuriga toqat qilolmay yerga botdim-ku.

(«Qalandar ishq»)

Cho'lpon she'riyati vazn va qofiya jihatidan ham tugal, kam-ko'stsiz. Shoir o'z ijodi bilan o'zbek she'riyatining asosiy vazni bo'lgan barmoqning imkoniyatlari cheksiz ekanini yana bir bor isbotladi. Cho'lpon aksariyat she'rlarida asar tilining go'zal va jozibadorligini ta'minlash bilan vaznning musiqiyligi va o'lchov (ritm)ning aniq va jarangdorligiga erishadi:

Sochilgan sochlaringday sochilsa siring

Anor yuzlaringni kimga tutasan?

O'zing-ku: «Ularda vafo yo'q», — deding,

Nimaga ularni tag'in kutasan.

Dilrabo qo'shiqdek ravon, musiqiy ohang jihatidan mukammal va yoqimli bo'lgan bunday misollarni Cho'lpon she'riyatidan ko'plab keltirish mumkin:

Keng dalada kiyik o'ynar,

Kiyik ko'zlini yigit o'ylar.

Kiyik ko'zi ko 'ngil tortar,

Oshiq ko 'rsa dardi ortar.

Xullas, Cho'lponning she'riy tili nihoyatda boy, mukammal shakllangan. Cho'lpon tilining bu xususiyatlari uning nasriy asarlariga ham tegishlidir. Darhaqiqat, Cho'lpon «Qor qo'ynida lola», «Kleopatra», «Oydin kechalarda», «Novvoy qiz», «Nonushta» (hikoyalar), «Yov» (qissa), «Kecha va kunduz» (roman) singari asarlar yozib, nasr sohasida ham qimmatli meros qoldirgan.

Xulosa o`rnida shuni aytish joizki, Cho'lpon — serqirra va noyob iste'dod sohibi. U o'zbek adabiyotining Cho'lpon yulduzi. Cho'lpon ulug' shoir, iste'dodli dramaturg sifatida so'z san'ati xazinasiga bebaho hissa qo'shgan.

Cho'lpon she'riyatda o'ziga xos ijodiy maktab yaratgan usloz shoir. 20-30-yillarda Oybek, G'afur G'ulom, Uyg'un, Mirtemir, Usmon Nosir singari ijodkor yoshlar bu maktabdan bahramand bo'lib, Cho'lpon ijodidan badiiy mahorat sirlarini o'rgandilar.

Yozuvchilarning Cho'lpon asarlaridan ijodiy o'rganishlari ayni kunlarda ham izchil davom etmoqda. Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Shukur Xolmirzayev, O'tkir Hoshimov, Oydin Hojiyeva, Halima Xudoyberdiyeva, Rauf Parfi, Omon Matjon, Azim Suyun, Usmon Azim, Xayriddin Sultonov singari yozuvchi-shoirlar Cho'lponning eng yaxshi an'alarini yangi zamon mustaqillik davri talablari asosida rivojlantirmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Sharafiddinov Ozod. Cho'lponni anglash, — T.: «Yozuvchi», 1994, 46-bet.

Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 11-sinfi uchun darslik. — T.: «O'qituvchi», 2004, 125-bet.

